

Examining the Adaptability of the Components of Democracy in Elementary School Social Studies Textbooks to Social Realities

Davoud Tahmasebzadeh Sheikhlar^{*1} , Amirhossein Hosseinzadeh²

¹ Professor, Educational Sciences, Educational Sciences and psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

² M.A in Curriculum Development, Educational Sciences, Educational Sciences and psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

[10.22080/dc.2025.30733.1097](https://doi.org/10.22080/dc.2025.30733.1097)

Date Received:

December 9, 2025

Date of sent to Review:

December 19, 2025

Date Revised:

December 19, 2025

Date Accepted:

February 7, 2026

Abstract

The present study aimed to analyze the content of the primary school social studies textbook in terms of paying attention to the components of democracy and the degree of its compliance with social realities from the perspective of teachers and parents. This study was applied in terms of purpose and descriptive-survey in nature. The statistical population of the first part included social studies textbooks for the third to sixth grades of primary school, and the second part included teachers and parents of students in Nooshin, Urmia. Due to the limited size of the population, the statistical sample of the first part was selected equal to the population and social studies textbooks for the third to sixth grades of primary school. The statistical sample in the second part of the study was determined using the Cochran formula to be 65 teachers and 232 parents. A checklist and a researcher-made questionnaire were used to collect data. Content validity was used to determine the validity of the tools using the perspectives of the professors of the Department of Educational Sciences at the University of Tabriz. To determine the reliability of the checklist, the Carcass agreement coefficient and the reliability of the questionnaire, the Cronbach's alpha coefficient of 0.92 were used. Text content analysis and univariate t-test were also used to analyze the data. The research findings showed that the frequency of the 8 components in the text analysis of the elementary school social studies textbook was 513 times, question analysis with 67 times, and image analysis with 52 times had the lowest frequency in terms of attention to the components of democracy in the social studies textbook. Also, the results of the paired t-test showed that there is a significant difference between the views of teachers and parents regarding the degree of adaptability of democracy components in elementary social studies textbooks to social realities. Therefore, based on the research findings, it can be concluded that democracy components have not been addressed effectively and practically in elementary social studies textbooks, and the existing content needs to be revised in terms of its compatibility with democracy components and students' needs.

Keywords:

Democracy, freedom and equality, participation and cooperation, responsibility, legalism, social study

***Corresponding Author:** Davoud Tahmasebzadeh Sheikhlar

Address: University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Email: d.tahmaseb@tabrizu.ac.ir

بررسی میزان انطباق‌پذیری مؤلفه‌های دموکراسی کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با واقعیت‌های اجتماعی

داود طهماسب زاده شیخ‌لار*^۱، امیرحسین حسین زاده^۲

^۱ استاد، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
^۲ دانش‌آموخته رشته برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

 [10.22080/dc.2025.30733.1097](https://doi.org/10.22080/dc.2025.30733.1097)

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مؤلفه‌های دموکراسی و میزان انطباق آن با واقعیت‌های اجتماعی از دید معلمان و والدین انجام گرفته است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و به لحاظ ماهیت، از نوع توصیفی-پیمایشی بود. جامعه آماری بخش اول شامل کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم دوره ابتدایی و بخش دوم شامل معلمان و والدین دانش‌آموزان در نوشین‌شهر ارومیه بودند. نمونه آماری بخش اول به دلیل محدودبودن حجم جامعه، برابر جامعه و کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم ابتدایی انتخاب شدند. نمونه آماری در بخش دوم تحقیق با استفاده از فرمول کوکران برای معلمان ۶۵ نفر و برای والدین ۲۳۲ نفر تعیین گردید. برای جمع‌آوری داده‌ها از چک‌لیست‌وارسی و پرسش‌نامه محقق‌ساخته استفاده و جهت تعیین روایی ابزارها از روایی محتوایی با استفاده از دیدگاه اساتید گروه علوم تربیتی دانشگاه تبریز بهره گرفته شد. جهت تعیین پایایی چک لیست از ضریب توافق لاشه و پایایی پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ به میزان ۰/۹۲ استفاده شد. برای تحلیل داده‌ها نیز از تحلیل محتوای متن و آزمون t تک‌متغیره استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که فراوانی مؤلفه‌های ۸ گانه دموکراسی در تحلیل متن کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی برابر با ۵۱۳ فراوانی، تحلیل سؤال با ۶۷ فراوانی و تحلیل عکس با ۵۲ فراوانی کم‌ترین فراوانی را در کتاب درسی مطالعات اجتماعی را داشته است. همچنین نتایج آزمون t همبسته نشان داد که بین دیدگاه معلمان و اولیاء دانش‌آموزان به لحاظ میزان انطباق‌پذیری مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با واقعیت‌های اجتماعی تفاوت معناداری وجود دارد. بنابراین براساس یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که به مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به‌طور مؤثر و کاربردی پرداخته نشده است و محتوای موجود از نظر مطابقت با مؤلفه‌های دموکراسی و نیازهای دانش‌آموزان نیاز به بازنگری دارد.

تاریخ دریافت:

۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ ارسال به داوری:

۲۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ اصلاح:

۲۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ بهمن ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

دموکراسی؛ آزادی و برابری؛ مشارکت و همکاری؛ مسئولیت‌پذیری؛ قانون‌گرایی؛ مطالعات اجتماعی

* نویسنده مسئول: داود طهماسب زاده شیخ‌لار

آدرس: دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

ایمیل: d.tahmaseb@tabrizu.ac.ir

۱ مقدمه

اجتماعی و منابع و فعالیت‌های اقتصادی (آرام و همکاران، ۱۴۰۰).

برنامه درسی مطالعات اجتماعی دانشی بین‌رشته‌ای مشتمل بر موضوعاتی چون تاریخ، جغرافیا، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، علوم سیاسی را شامل می‌شود. برنامه درسی مطالعات اجتماعی می‌تواند فضایی برای گفت‌وگو فراهم کند و یک میدان گفت‌وگویی است که دانش‌آموزان می‌توانند نظرات خود و دیگران را مورد نقد و بازبینی قرار بدهند. در این فضا دانش‌آموزان می‌توانند نگرش انتقادی به وضعیت اجتماعی و محیطی را فراگیرند و طرح‌ها و پیشنهادات خلاقانه‌ای را برای تغییر و اصلاح وضع موجود بیان کنند (محمدی، ۱۳۹۹). علت اصلی اهمیت قایل شدن برای درس مطالعات اجتماعی این است که برنامه‌ریزان آموزشی اعتقاد دارند در صورتی که شهروندان خوب تربیت نشوند، هزینه‌های سنگین اجتماعی و اقتصادی به جامعه تحمیل می‌گردد. در صورتی که دانش‌آموزان برای زندگی تربیت نشوند، آسیب‌های اجتماعی متنوع و متعددی بروز خواهد کرد که برای کاهش آن‌ها نیاز به سرمایه‌گذاری‌های سنگین خواهد بود (شایان، ۱۳۹۸). رشد و شکوفایی ابعاد وجودی انسان در فرآیند زندگی اجتماعی و تعامل با محیط شکل می‌گیرد. جوامع مختلف برای اداره بهینه امور و تعامل سازنده با یکدیگر و با محیط، نیاز به شناخت محیط پیرامون و نحوه ارتباط و تعاملات انسان با محیط دارند و سعی می‌کنند این مهم را با آموزش‌های مختلف به شهروندان به انجام برسانند. مهم‌ترین مکانیسم موجود در نظام آموزشی برای نیل به این هدف، از طریق آموزش مطالعات اجتماعی است؛ چراکه افراد با محیط، ارزش‌ها، فرآیندهای اجتماعی، اقتصادی، تاریخی، فرهنگی، حقوق و مسئولیت‌های خود نسبت به دیگران آشنا می‌شوند (صادقی و نظری، ۱۳۹۸). کسب مهارت‌های زندگی اجتماعی یکی از اهداف مهم کتب مطالعات اجتماعی است. دانش‌آموزان باید بتوانند آموخته‌هایشان را در زندگی واقعی به کار ببرند. آموزش مطالعات

آموزش و پرورش به‌عنوان عنصر اصلی ترقی جامعه قلمداد می‌شود و از این‌رو انتظار می‌رود تا از یک سو به حفظ و تحکیم سنت‌هایی همچون احترام به اقتدار، اطاعت از قانون و میهن‌پرستی و نظایر آن‌ها بپردازد و از سوی دیگر موجبات رشد و توسعه آن‌ها را فراهم کند. تفکر و تعمق در رسالت بزرگ این نهاد لزوم توجه هرچه بیشتر آن را به تربیت سیاسی و اجتماعی افراد جامعه نمایان می‌سازد. تربیت افراد قانون‌مند یکی از مباحث به‌روز این روزهای علوم تربیتی و اجتماعی است؛ زیرا در این برهه زمانی، شیوه رایج حکومت‌داری نظام‌ها، دموکراسی می‌باشد، پس همه آن‌ها در پی تربیت شهروندانی شایسته برای جامعه خود هستند.

آموزش و پرورش نقشی بی‌بدیل در این زمینه دارد. دموکراسی موضوع بحث در بسیاری از مباحث تعلیم و تربیت در جوامع امروزی است؛ اما در تعاریف صورت‌گرفته از آن اختلاف نظرهایی وجود دارد. هر جامعه دموکرات برای بقای خود، اصول و مبانی دموکراسی را از طریق آموزش و پرورش به نسل‌های بعدی انتقال می‌دهد. از سوی دیگر مطالعات اجتماعی، یک حوزه مهم یادگیری محسوب می‌شود؛ چراکه دربردارنده طیف وسیعی از تعاملات انسانی از جنبه‌های گوناگون می‌باشد. یکی از حوزه‌های بسیار مهم در برنامه درسی، مطالعات اجتماعی می‌باشد؛ زیرا که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون در زمان‌های مختلف (حال، گذشته و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و ...) بحث می‌کند. به‌همین دلیل این حوزه، مفاهیم رشته‌های متعدد و مختلفی چون تاریخ، جغرافیا، مدنی، اقتصاد، علوم سیاسی، حقوق، مردم‌شناسی و نظایر آن را در برمی‌گیرد. در برنامه درسی مطالعات اجتماعی کشور ما به منظور سازمان‌دهی تلفیقی محتوا، پنج حوزه موضوعی انتخاب شده است: فضا و مکان؛ زمان، تداوم و تغییر؛ فرهنگ و هویت؛ نظام

اجتماعی زمانی به اهداف خود دست می‌یابد که در نگرش‌ها و باورهای دانش‌آموزان نیز تغییرات مطلوبی به‌وجود آید (جهان‌آرا و همکاران، ۱۴۰۰).

در منابع و مطالعات غرب، گام‌های مؤثری در تبیین جامعه دموکرات و تعلیم و تربیت برداشته شده است و ارتباط نزدیکی بین برنامه درسی و تعلیم و تربیت وجود دارد. محتوای کتاب‌های درسی محل مناسبی برای موضوعات و عمل دموکراسی می‌باشد. به طوری که جان دیویی^۱ (۱۹۱۶) به نقش مهم تعلیم و تربیت در ایجاد و بقای دموکراسی و همچنین اهمیت تفکر و عمل دموکراتیک در پیشرفت تعلیم و تربیت واقف بود و با طرح ایده مدرسه دموکراتیک، گام‌های بلندی در جهت شناساندن اقدامات تعلیم و تربیتی منجر به دموکراتیک شدن مدرسه و جامعه برداشت. به باور دیویی، مدرسه، مینیاتوری از نوعی جامعه است که آرمان آن ایجاد این انگاره است که مدرسه دموکراتیک، پیش‌نیاز یک جامعه دموکراتیک است (سرا و همکاران^۲، ۲۰۱۰). در دهه‌های اخیر، محققان بسیاری با الهام از دیویی به بحث درباره فرآیند تعامل دموکراسی و تعلیم و تربیت پرداخته‌اند (بارو^۳، ۱۹۹۹، گلاسر و همکاران^۴، ۲۰۰۷، بوبا و کاویلوه، ۲۰۰۷، چانگ و گرادستین^۶، ۲۰۰۹). می‌توان رابطه دموکراسی و تعلیم و تربیت را با اقتباس از ویلگاس و ریمیر^۷ (۱۹۹۴)، در سه طبقه قرار داد: تعلیم و تربیت برای دموکراسی، تعلیم و تربیت دموکراتیک و دموکراتیک کردن تعلیم و تربیت. همان‌طور که از این طبقه‌بندی استنباط می‌شود، بسیاری از عناصر آموزشی همانند مدیریت کلاس و خرد، فضای آموزشی، رفتار و روش تدریس معلم، برنامه درسی و محتوا در تربیت دموکراتیک نقش دارند و آن را تسهیل می‌کند (کریمی، ۱۳۸۸). آموزش مفهوم دموکراسی زیرمجموعه حوزه تربیت اجتماعی است. در فلسفه سیاسی- اجتماعی، دموکراسی را از

دو منظر می‌توان مورد بررسی قرار داد. نگاه اول، دموکراسی را می‌توان به‌عنوان هدف یا آرمان و در نگاه دوم به‌عنوان یک روش در نظر گرفت. منظور از دموکراسی در این نوشتار، روش است نه هدف. درواقع دموکراسی به‌عنوان روش، در پی به حداقل رساندن خطاهای مدیریت جامعه و به حداکثر رساندن مشارکت مردم و کاهش دادن نقش انفرادی افراد در تصمیم‌گیری‌های سیاسی است (نوروزی، ۱۳۹۰).

با مرور پژوهش‌های انجام‌یافته پیرامون میزان برخورداری محتوای کتاب‌های درسی از مؤلفه‌های دموکراسی می‌توان آن‌ها را به دو گروه عمده تقسیم کرد. دسته اول پژوهش‌هایی را شامل می‌شود که نظر کارشناسان و معلمان را در مورد برخورداری محتوا از مفاهیم دموکراسی بررسی کرده‌اند و دسته دیگر، پژوهش‌هایی هستند که محتوای کتاب‌ها را مستقیماً مورد تحلیل قرار داده‌اند برای، نمونه دهقانی (۱۳۸۸) از دیدگاه آموزگاران، میزان توجه به مهارت‌های اجتماعی در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی را مورد تحلیل قرار داد. نتایج این پژوهش نشان داد که پراکندگی مهارت‌های اجتماعی در این کتاب‌ها یکسان نیست و بر برخی مهارت‌ها ازجمله پرورش حس همکاری، تأکید بیشتری شده است. از طرفی به مواردی مثل آشنایی با قوانین اجتماعی نیز توجه بسیار کمی شده است. در تحلیل یادشده، روند توجه محتوا به همکاری، نظم و رعایت قانون به این صورت بود که در کتاب سوم بیشتر بر همکاری و رعایت قانون در خانواده، در کتاب چهارم به خانواده و اجتماع بزرگ‌تر (مثل مدرسه و مسجد) و در کتاب پنجم متمرکز بر کل جامعه اسلامی بوده است. در پژوهش دیگری هاشمی (۱۳۸۹) نشان داد که از دیدگاه دبیران توزیع مفاهیم مرتبط با تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی، یک دست نیست. به نحوی که به

⁵ Bobba, coviello

⁶ Chang, Gradstein

⁷ Villegas, Rimier

¹ Dewey

² Sera, Sozer, Alagozlo

³ Barro

⁴ Glaser, Ponzetto, Shleifer

درسی، مقایسه و ارزشیابی شود. از طریق تحلیل محتواست که می‌توان به ویژگی‌های یک کتاب درسی پی برد و ضعف‌ها را در محتوای کتاب‌های درسی شناسایی و معرفی نمود. از سوی دیگر، با توجه به اینکه نظام آموزش و پرورش ایران از نوع متمرکز است، اغلب وقت کلاس به کتاب درسی اختصاص پیدا می‌کند و آموخته‌های دانش آموزان براساس کتاب درسی سنجیده می‌شود؛ در کشور ما به لحاظ اهمیت و جایگاه کتاب درسی، تحلیل محتوا ضرورت بیشتری پیدا می‌کند؛ پس باید در کتاب‌های درسی به دنبال نمودهایی از آموزش مفهوم دموکراسی بود.

محتوای آموزش مطالعات اجتماعی درواقع بر واقعیت‌ها، حقایق عینی، مفاهیم، اصول، نظریه‌ها و الگوهایی که لازم است دانش‌آموزان بدانند، بفهمند و به‌کارگیرند، تأکید دارد. محتوا یا دانستنی‌های مطالعات اجتماعی در هر قسمت با توجه به معیارهای گوناگونی از جمله توانایی‌های یادگیری دانش‌آموزان، مشاهدات ایشان از دنیای مادی، سن و مراحل رشد دانش‌آموزان، میزان تأکید بر مباحث عینی و انتزاعی و بالاخره، امکان اجرای آن به‌وسیلهٔ معلمان و مدارس در دورهٔ ابتدایی، راهنمایی و متوسطه تعیین و توزیع می‌شود (بیگی گراوند و شاه حسینی، ۱۳۹۸). یکی از مهم‌ترین رسالت‌های آموزش و پرورش در درس مطالعات اجتماعی، تربیت افرادی است که با ارزش‌ها و باورهای جامعه سازگاری داشته و در جهت تحقق آن‌ها گام بردارند. مفهوم دموکراسی از آنجاکه از مباحث مهم در جامعهٔ مدرن است، در کتب درسی به‌ویژه کتاب‌های مطالعات اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. از این‌رو انجام دادن فعالیت‌ها و اقدامات لازم جهت تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دورهٔ ابتدایی بر مبنای مؤلفهٔ دموکراسی و مطابقت آن واقعیت‌های جامعه از دیدگاه معلمان و والدین ضرورتی تام دارد؛ چراکه زمینهٔ آشنایی و میزان توجه به این مؤلفه را در این کتب درسی نمایان می‌سازد و کتب درسی نیز به نوعی نمایان‌گر دیدگاه کل

ترتیب مؤلفه‌های حقوق اجتماعی با بیشترین فراوانی و وظایف اجتماعی، مشارکت، عدالت و برابری با کم‌ترین فراوانی مورد توجه قرار گرفته‌اند کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دورهٔ راهنمایی را به لحاظ توجه به ۴۵ مؤلفهٔ مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی مورد بررسی قرار دادند که در میان آن‌ها، مؤلفه‌های شناخت حقوق خود و دیگران، انتقادکردن و انتقادپذیری، همکاری، رعایت حقوق دیگران و احترام متقابل و شناخت و رعایت قوانین مرتبط با دموکراسی بود. نتایج تحلیل یارعلی و همکاران (۱۳۸۷) نشان داد که به‌طور کلی توجه به این مؤلفه‌ها در حد متوسط و یا بیشتر است و تنها مؤلفهٔ همکاری در جامعه سهم کمی در این کتاب‌ها دارد. حکیم زاده و همکاران (۱۳۸۶) با توجه به مسایل و مباحث روز جهانی به تحلیل محتوای کتاب‌های، اجتماعی، تاریخ جغرافیا، علوم، فارسی و دینی دورهٔ راهنمایی پرداختند. تحلیل‌های آماری روی مؤلفه‌های شمارش‌شده مؤید این بود که در مورد مفاهیم کلی؛ مقولهٔ کلی آموزش صلح، برابری و حقوق بشر به طور معناداری کمتر از دیگر مفاهیم مورد توجه قرار گرفته است.

از آنجاکه نظام آموزشی کشور ما نظامی کتاب-محور می‌باشد، یعنی بخش اعظمی از فعالیت‌های یاددهی و یادگیری حول موضوعات و مفاهیم تدوین-شده در کتاب درسی رسمی شکل می‌گیرد، پس برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن کتب درسی به‌عنوان بخشی از برنامه‌های درسی، یکی از الزامات نظام آموزشی است و تحلیل و بررسی علمی کتاب‌های درسی اهمیت دوچندان می‌یابد. این تحلیل به متصدیان و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا در هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای کتاب‌های درسی دقت بیشتری نمایند تا ضمن تسهیل یادگیری، زمینهٔ پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را فراهم کنند. در حقیقت تحلیل محتوا کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول نگرش‌ها، باورها و کلیهٔ اجزای مطرح‌شده در قالب درس‌های کتاب مورد بررسی علمی قرار گیرد و یا هدف‌های برنامهٔ

برای بررسی میزان انطباق‌پذیری آن با واقعیت‌های اجتماعی از دید معلمان و والدین از روش تحقیق توصیفی- پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر در بخش اول شامل کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم دوره ابتدایی برابر با ۵۱۰ صفحه (سوم ابتدایی ۱۰۴ صفحه؛ چهارم ابتدایی ۱۱۹ صفحه؛ پنجم ابتدایی ۱۳۵ صفحه و ششم ابتدایی ۱۵۲ صفحه) و در بخش دوم شامل معلمان به تعداد (۷۸) نفر و والدین دانش‌آموزان کلاس‌های مذکور به تعداد (۶۵) کلاس و تعداد ۵۸۵ نفر اولیاء) در نوشین شهر ارومیه بودند که به‌طور کامل مورد بررسی قرار گرفت. نمونه در بخش اول شامل تمامی کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم بودند که توسط گروه تألیف کتاب‌های درسی در سال ۱۴۰۱ تهیه و تنظیم گردیده و به چاپ رسیده است. برای انتخاب نمونه از جامعه دوم پژوهش، محقق از فرمول کوکران استفاده نموده است.

با توجه به هدف پژوهش یعنی تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره سوم، چهارم، پنجم و ششم ابتدایی از نظر میزان توجه به مقوله‌های دموکراسی، محتواهایی که در کتاب درسی مطالعات اجتماعی با مقوله‌های اصلی در سه بخش تحت عناوین: بخش یک: متن؛ بخش دو: پرسش‌ها و بخش سه: تصاویر مورد بررسی قرار گرفت.

جدول ۱. مشخصات کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم

ردیف	نام کتاب	پایه	تعداد فصل	درس	تعداد صفحات	سال انتشار
۱	مطالعات اجتماعی	سوم ابتدایی	۷	۲۳	۱۰۴	۱۴۰۱
۲	مطالعات اجتماعی	چهارم ابتدایی	۶	۲۲	۱۱۹	۱۴۰۱
۳	مطالعات اجتماعی	پنجم ابتدایی	۵	۲۲	۱۳۵	۱۴۰۱
۴	مطالعات اجتماعی	ششم ابتدایی	۱۲	۲۴	۱۵۲	۱۴۰۱

جامعه دوم پژوهش نیز ضمن استخراج تعداد افراد جامعه دانش‌آموزان و معلمان پایه سوم تا ششم ابتدایی از اداره آموزش و پرورش شهر نوشین شهر ارومیه برابر جدول کوکران نمونه مطلوب از هر دو

جامعه در این باره است؛ ازاین‌رو، انجام پژوهش حاضر از بعد نظری، سبب بررسی مؤلفه‌های دموکراسی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی می‌شود و همچنین سبب تمایز بین وضعیت موجود با وضعیت مطلوب می‌گردد. از بعد عملی، نتایج و یافته‌های این پژوهش می‌تواند مورد استفاده برنامه‌ریزان درسی و دست‌اندرکاران امر تعلیم و تربیت قرار گیرد. همچنین یافته‌های این تحقیق می‌تواند میزان توجه فلسفه حاکم بر جامعه به مسأله دموکراسی را تبیین نماید؛ چراکه کتب درسی نمایان‌گر میزان نگرش جامعه و فلسفه حاکم به موضوعات مختلف است. بنابراین پژوهش حاضر درصدد است تا محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول و دوم ابتدایی (سوم، چهارم، پنجم و ششم) را از لحاظ میزان توجه به دموکراسی و مؤلفه‌های آن و مطابقت آن با واقعیت‌های اجتماعی از دیدگاه معلمان و والدین به شیوه تحلیل محتوا مورد تحلیل و واکاوی قرار دهد.

۲ روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، از نوع کاربردی، به لحاظ نوع روش، توصیفی پیمایشی بود. به این صورت که برای تعیین وضعیت مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی پایه سوم تا ششم دوره ابتدایی از تحلیل محتوای کمی و

نمونه آماری پژوهش برای جامعه اول به دلیل محدود بودن جامعه، نمونه برابر جامعه بود و کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. برای انتخاب نمونه از

SPSS ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۹۲ به دست آمد که نشان داد پایایی پرسشنامه در حد مطلوب قرار دارد.

۲/۲ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

برای تحلیل داده‌ها در جامعه اول (کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم ابتدایی) برای تمامی سؤالات از روش تحلیل محتوای کمی براساس بررسی میزان فراوانی و تکرارپذیری آن اقدام شد. برای تحلیل داده‌های جامعه دوم (گروه معلمان و اولیا دانش‌آموزان) نیز در تمامی سؤالات از آزمون تی-تک متغیره استفاده شد. داده‌ها با استفاده از نرم افزار آماری SPSS25 تجزیه و تحلیل شدند.

۳ یافته‌های پژوهش

برای بررسی این سؤال که میزان توجه محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به مؤلفه‌های دموکراسی چگونه است؟ از تحلیل محتوای کمی استفاده شد که به یافته‌های به تفکیک هر پایه تحصیلی ارائه می‌شود.

۳/۱ تحلیل کتاب سوم ابتدایی

با توجه به اینکه در این تحلیل، واحد تحلیلی هر درس از کتاب مطالعات اجتماعی دموکراسی بود، تمام فصل‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت. کتاب درسی مطالعات اجتماعی شامل ۷ فصل (فصل اول: من بزرگ‌تر می‌شوم؛ فصل دوم: خانواده؛ فصل سوم: همکاری در خانواده؛ فصل چهارم: نیازهای خانواده؛ فصل پنجم: خانه ما؛ فصل ششم: مدرسه ما؛ فصل هفتم: از خانه تا مدرسه) و ۲۳ درس است که از این بررسی نتایج زیر به دست آمد:

گروه انتخاب شد که گروه اولیا دانش‌آموزان برابر با ۲۳۲ نفر و گروه معلمان ۶۵ نفر بودند.

۲/۱ ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات

ابزار جمع‌آوری داده‌ها از جامعه اول چک‌لیست‌وارسی بود که از طریق مطالعه منابع علمی مختلف ضمن در نظر گرفتن مؤلفه‌های اصلی و فرعی دموکراسی در این زمینه تهیه و تدوین شد. این جدول چک‌لیست شامل مؤلفه‌های اصلی دموکراسی یعنی "آزادی"، "برابری"، "مشارکت و همکاری"، "مسئولیت‌پذیری"، "قانون‌گرایی"، "حق انتخاب و تصمیم‌گیری"، "حقوق و وظایف شهروندی" "تفکر انتقادی"، بود که در مجموع هشت مؤلفه را در برمی‌گرفت. برای گردآوری داده‌ها از جامعه دوم نیز مؤلفه‌های استخراج شده در چک‌لیست‌وارسی تبدیل به پرسش‌نامه گردید. پرسش‌نامه مزبور شامل ۵۶ سؤال بود که ۸ مؤلفه را در برداشت؛ به-طوری‌که ۵ سؤال مربوط به مؤلفه آزادی، ۷ سؤال مربوط به مؤلفه برابری، ۷ سؤال مربوط به مشارکت و همکاری، ۷ سؤال مربوط به مؤلفه مسئولیت‌پذیری، ۸ سؤال مربوط به تصمیم‌گیری، ۷ سؤال مربوط به مؤلفه حقوق شهروندی، ۷ سؤال مربوط به تفکر انتقادی و ۸ سؤال هم مربوط به مؤلفه قانون‌گرایی بود.

برای بررسی روایی پرسش‌نامه از روایی محتوایی (در وهله اول از نظرات اساتید گروه علوم تربیتی دانشگاه تبریز و همچنین معلمان دوره ابتدایی) بهره گرفته شد که سؤالات هم توسط اساتید گروه علوم تربیتی مورد اصلاح واقع شده بود و پیشنهاداتی هم در راستای بهبود آن ارائه کرده بودند که اعمال گردید و برای اجرا آماده شد. برای محاسبه میزان پایایی آن از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که براساس تحلیل داده‌های نمونه ۳۰ نفری از جامعه در نرم‌افزار

جدول ۲. تحلیل متن، سؤال و تصویر فصل‌های درس مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های دموکراسی

واحد تحلیل	مقوله فصل	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت- پذیری	قانون- گرایی	حق انتخاب و تصمیم- گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
		اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	مجموع	
متن	اول	۵	۵	۱	۲	۱	-	-	-	۱۴
	دوم	۶	۲	۳	۲	-	۲	۲	-	۱۷
	سوم	۱	-	۳	۱	۵	۱	۱	-	۱۲
	چهارم	-	۱۰	۱۲	۱۴	-	۳	۳	۳	۴۵
	پنجم	۲	۲	۲۱	۵	۱	۱	۳	۱	۳۶
	ششم	۳	-	۹	۵	۷	-	-	-	۲۴
	هفتم	۳	-	۷	۱	۵	-	۳	-	۱۹
	مجموع	۲۰	۱۹	۵۶	۳۰	۱۹	۷	۱۲	۴	۱۶۷
سؤال	اول	-	-	۱	-	-	-	-	-	۱
	دوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	-	-	-	۱	-	-	۱
	پنجم	-	-	-	-	-	-	۱	-	۱
	ششم	-	-	-	-	۳	-	-	-	۳
	هفتم	-	-	-	۱	۱	-	-	-	۱
	مجموع	-	-	-	۱	۴	۱	۱	-	۷
تصویر	اول	-	-	۱	-	-	-	-	-	۱
	دوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	پنجم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ششم	-	-	-	-	۱	-	-	-	۱
	هفتم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	مجموع	-	-	۱	-	۱	-	-	-	۲

داد که بیشترین مؤلفه، اشاره به دموکراسی در فصل ۷ و کمترین مؤلفه، دموکراسی در فصل اول بوده است. نتایج حاکی از آن است توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در سؤالات کتاب پایه سوم ابتدایی، مؤلفه قانون‌گرایی با ۴ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در سؤالات درس مطالعات اجتماعی دارد و در مؤلفه‌های آزادی، برابری، تفکر انتقادی

همان‌طورکه در جدول فوق مشاهده می‌شود، در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در متن کتاب پایه سوم ابتدایی، مؤلفه مشارکت و همکاری با ۵۶ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در درس مطالعات اجتماعی دارد و مؤلفه تفکر انتقادی با ۴ فراوانی کمترین مؤلفه از مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی است. همچنین یافته‌ها نشان

اجتماعی دارد و در مؤلفه‌های آزادی، برابری، مسئولیت‌پذیری، حق انتخاب و تصمیم‌گیری، حقوق شهروندی و تفکر انتقادی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نگردیده است. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی در فصول اول و ششم بوده و در سایر فصول هیچ تصویری اشاره به مؤلفه دموکراسی نکرده است.

هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نگردیده است. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی در فصل ششم بوده و فصول دوم و سوم هیچ اشاره‌ای به سؤالاتی در خصوص مؤلفه‌های دموکراسی نکرده است. همچنین توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در تصاویر کتاب پایه سوم ابتدایی، مؤلفه‌های مشارکت و قانون‌گرایی هرکدام با ۱ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در تصاویر درس مطالعات

جدول ۳. مقایسه تعداد تکرار مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی در بخش مختلف مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی

مقوله	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت‌پذیری	قانون‌گرایی	حق انتخاب و تصمیم‌گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	۲۰	۱۹	۵۶	۳۰	۱۹	۷	۱۲	۴	۱۶۷
درصد متن	۱۱/۹۷	۱۱/۳۷	۳۳/۵۳	۱۷/۹۶	۱۱/۳۷	۴/۱۹	۷/۱۸	۲/۳۹	٪۱۰۰
سؤال	-	-	-	۱	۴	۱	۱	-	۷
درصد سؤال	-	-	-	۱۴/۲۸	۵۷/۱۴	۱۴/۲۸	۱۴/۲۸	-	٪۱۰۰
عکس	-	-	۱	-	۱	-	-	-	۲
درصد عکس	-	-	۵۰	-	۵۰	-	-	-	٪۱۰۰

متن برابر با ۱۷/۹۶ درصد، در بخش سؤال ۱۴/۲۸ درصد بوده، ولی در بخش عکس مبحثی در این خصوص وجود نداشت. مؤلفه قانون‌گرایی در بخش متن برابر با ۱۱/۳۷ درصد، سؤال ۵۷/۱۴ درصد و عکس برابر با ۵۰ درصد به دست آمد. مؤلفه حق انتخاب و تصمیم‌گیری در بخش متن برابر با ۴/۱۹ درصد، سؤال ۱۴/۲۸ درصد و در بخش تصاویر مبحثی وجود نداشت. مؤلفه حقوق شهروندی در بخش متن برابر با ۷/۱۸ درصد، سؤال ۱۴/۲۸ درصد و عکس مبحثی وجود نداشت. در مؤلفه تفکر انتقادی در بخش متن ۲/۳۹ درصد و در سایر بخش‌ها مبحثی وجود نداشت.

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، جمع واحدهای تحلیل که به مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب سوم ابتدایی اشاره دارد، در بخش متن، برابر با ۱۶۷ واحد، در بخش سؤال، ۷ واحد و در بخش عکس، ۲ واحد بوده است. در مؤلفه آزادی، ۱۱/۹۷ درصد مربوط به متن و در سایر بخش‌ها (سؤال و تصاویر) مبحثی در خصوص آزادی، بیان نشده است. همچنین در مؤلفه برابری بخش متن برابر با ۱۱/۳۷ درصد و در بخش سؤال و عکس موردی یافت نشد. در مؤلفه مشارکت و همکاری بخش متن ۳۳/۵۳ درصد بوده در بخش سؤال موردی وجود نداشت، اما در بخش عکس یک فراوانی بوده که ۵۰ درصد به آن اختصاص داشت. مؤلفه مسئولیت‌پذیری در بخش

۳٫۲ تحلیل کتاب پایه چهارم ابتدایی

تمام فصل‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت. کتاب درسی مطالعات اجتماعی شامل ۶ فصل (فصل اول: محله

ما؛ فصل دوم: شهر من، روستا من؛ فصل سوم: پیدایش شهر و روستا؛ فصل چهارم: سفر به شهرهای باستانی؛ فصل پنجم: کشور زیبای من؛ فصل ششم: ما ایرانی هستیم) است که از این بررسی نتایج زیر به دست آمد:

جدول ۴. تحلیل متن، سؤال و تصویر فصل‌های درس مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های دموکراسی

واحد تحلیل	مقوله فصل	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت-پذیری	قانون-گرایی	حق انتخاب و تصمیم‌گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	اول	۲	۴	۷	۷	۸	۱	-	۳	۳۲
	دوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	سوم	۳	۱	۳	۲	۲	۱	-	-	۱۲
	چهارم	۳	۲	۲	۵	-	۲	۲	-	۱۶
	پنجم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ششم	۵	۲	۲	۳	۱	۲	۲	-	۱۷
	مجموع	۱۳	۹	۱۲	۱۷	۱۱	۵	۴	۳	۷۴
سؤال	اول	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	دوم	-	-	-	۲	۱	-	-	-	۳
	سوم	-	-	-	۱	-	-	-	-	۱
	چهارم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	پنجم	-	-	۱	-	-	-	-	-	۱
	ششم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	مجموع	-	-	۱	۳	۱	-	-	-	۵
تصویر	اول	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	دوم	-	-	-	-	۱	-	-	-	۱
	سوم	-	-	۲	-	-	-	-	-	۲
	چهارم	-	-	۱	-	-	-	-	-	۱
	پنجم	-	-	۱	-	-	-	-	-	۱
	ششم	-	-	-	-	-	-	۲	-	۲
	مجموع	-	-	۴	-	۱	-	۲	-	۷

همان‌طورکه در جدول ۴ مشاهده می‌شود در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در متن کتاب پایه چهارم ابتدایی مؤلفه مسئولیت‌پذیری با ۱۷ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در درس مطالعات اجتماعی دارد و مؤلفه تفکر انتقادی

با ۳ فراوانی کم‌ترین مؤلفه از مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های اشاره به دموکراسی در فصل اول بوده و در فصول دوم و پنجم هیچ اشاره‌ای به دموکراسی نگردیده است. در خصوص توجه به

در تصاویر کتاب پایه چهارم ابتدایی، مؤلفه‌های مشارکت و همکاری با ۴ فراوانی، حقوق شهروندی با ۲ فراوانی و قانون‌گرایی با ۱ فراوانی بیشترین مؤلفه دموکراسی را در تصاویر درس مطالعات اجتماعی داشت و در مؤلفه‌های آزادی، برابری، مسئولیت-پذیری، حق انتخاب و تصمیم‌گیری و تفکر انتقادی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نگردیده است. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های دموکراسی در فصول دوم، سوم، چهارم، پنجم و ششم بوده و در فصل یک هیچ تصویری اشاره به مؤلفه دموکراسی نکرده است.

مؤلفه‌های دموکراسی در سؤالات کتاب پایه چهارم ابتدایی، مؤلفه‌های مشارکت و قانون‌گرایی هرکدام با ۱ فراوانی و مؤلفه مسئولیت‌پذیری با ۳ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در سؤالات درس مطالعات اجتماعی داشت و در مؤلفه‌های آزادی، برابری، حق انتخاب و تصمیم‌گیری، حقوق شهروندی و تفکر انتقادی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نگردیده است. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های دموکراسی در فصول دوم، سوم و پنجم بوده و در سایر فصول هیچ سؤالی اشاره به مؤلفه دموکراسی نکرده است. همچنین توجه به مؤلفه‌های دموکراسی

جدول ۵. مقایسه تعداد تکرار مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی در بخش مختلف مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی

مقوله	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت-پذیری	قانون-گرایی	حق انتخاب و تصمیم‌گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	۱۳	۹	۱۲	۱۷	۱۱	۵	۴	۳	۷۴
درصد متن	۱۷/۵۶	۱۲/۱۶	۱۶/۲۱	۲۲/۹۷	۱۴/۸۶	۶/۷۵	۵/۴۰	۴/۰۵	٪۱۰۰
سؤال	-	-	۱	۳	۱	-	-	-	۵
درصد سؤال	-	-	۲۰	۶۰	۲۰	-	-	-	٪۱۰۰
عکس	-	-	۴	-	۱	-	۲	-	۷
درصد عکس	-	-	۵۷/۱۴	-	۱۴/۲۸	-	۲۸/۵۷	-	٪۱۰۰

بخش سؤال ۲۰ درصد و در بخش عکس ۵۰ درصد به آن اختصاص داشت. مؤلفه مسئولیت‌پذیری در بخش متن برابر با ۲۲/۹۷ درصد، در بخش سؤال ۲۰ درصد بوده، ولی در بخش عکس مبحثی در این خصوص وجود نداشت. مؤلفه قانون‌گرایی در بخش متن برابر با ۱۴/۸۶ درصد، سؤال ۲۰ درصد و بخش عکس برابر با ۱۴/۲۸ درصد به دست آمد. مؤلفه حق انتخاب و تصمیم‌گیری در بخش متن برابر با ۶/۷۵ درصد و در بخش سؤال و تصاویر مبحثی وجود نداشت. مؤلفه حقوق شهروندی در بخش متن برابر

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود جمع واحدهای تحلیل اشاره به مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب چهارم ابتدایی دارد در بخش متن برابر با ۷۴ واحد، در بخش سؤال ۵ واحد و در بخش عکس ۷ واحد بوده است. در مؤلفه آزادی ۱۷/۵۷ درصد مربوط به متن و در سایر بخش‌ها (سؤال و تصاویر) مبحثی در خصوص آزادی بیان نشده است. در مؤلفه برابری بخش متن برابر با ۱۲/۱۶ درصد و در بخش سؤال و عکس موردی یافت نشد. در مؤلفه مشارکت و همکاری بخش متن ۱۶/۲۱ درصد در

مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی شامل ۵ فصل (فصل اول: زندگی با دیگران؛ فصل دوم: سرزمین من؛ فصل سوم: زندگی در نواحی دیگر جهان؛ فصل چهارم: زیارت مکان‌های مقدس؛ فصل پنجم: ایران بعد از اسلام) بود که از این بررسی نتایج زیر به دست آمد:

با ۵/۴۰ درصد، بخش سؤال مبحثی وجود نداشت، ولی در بخش عکس برابر با ۲۸/۵۷ درصد به دست آمد. در مؤلفه تفکر انتقادی در بخش متن ۴/۰۵ درصد و در سایر بخش‌ها مبحثی وجود نداشت.

۳/۳ تحلیل کتاب پایه پنجم ابتدایی

تمام فصل‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت. کتاب درسی

جدول ۶. تحلیل متن، سؤال و تصویر فصل‌های درس مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های دموکراسی

واحد تحلیل	مقوله فصل	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت- پذیری	قانون- گرایی	حق انتخاب و تصمیم- گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	اول	۱۱	۱	۱۱	۲۰	۱	۱	۸	۳	۵۶
	دوم	۵	-	۱۲	۴	۱۸	۸	۲	-	۴۹
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	۱	-	-	-	-	-	۱
	پنجم	۷	-	-	-	-	-	۱	۱	۹
	مجموع	۲۳	۱	۲۴	۲۴	۱۹	۹	۱۱	۴	۱۱۵
سؤال	اول	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	دوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	-	-	-	-	۱	-	۱
	پنجم	-	-	-	۱	-	-	-	-	۱
	مجموع	-	-	-	۱	-	-	۱	-	۲
تصاویر	اول	-	-	-	-	-	۲	-	-	۲
	دوم	-	-	-	-	۲	-	-	-	۲
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	۱	-	-	-	-	-	-	۱
	پنجم	-	-	۴	-	-	-	-	-	۴
	مجموع	-	۱	۴	-	۲	۲	-	-	۹

همان‌طور که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در متن کتاب پایه پنجم ابتدایی مؤلفه‌های مشارکت و همکاری و مسئولیت‌پذیری هرکدام با ۲۴ فراوانی بیشترین مؤلفه‌های اشاره به دموکراسی را در درس

مطالعات اجتماعی داشتند و مؤلفه برابری با ۱ فراوانی کم‌ترین مؤلفه از مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی در فصل اول و دوم بوده و در فصول سوم هیچ اشاره‌ای به مؤلفه

بود. همچنین توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در تصاویر کتاب پایه پنجم ابتدایی، مؤلفه‌های برابری، مشارکت و همکاری، قانون‌گرایی و حق انتخاب و تصمیم‌گیری به ترتیب با ۱، ۴، ۲ و ۲ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در تصاویر درس مطالعات اجتماعی داشت و در مؤلفه‌های آزادی، مسئولیت‌پذیری، حقوق شهروندی و تفکر انتقادی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نگردیده بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های اشاره به دموکراسی در فصول اول، دوم، چهارم و پنجم بوده و در فصل سوم هیچ تصویری اشاره به مؤلفه دموکراسی نداشت.

دموکراسی نشده و در چهارم و پنجم به ترتیب ۱ و ۹ فراوانی به مؤلفه دموکراسی اشاره داشت. در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در سؤالات کتاب پایه پنجم ابتدایی، مؤلفه‌های مسئولیت-پذیری و حقوق شهروندی هرکدام با ۱ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در سؤالات درس مطالعات اجتماعی داشت و در مؤلفه‌های آزادی، برابری، مشارکت و همکاری، قانون‌گرایی، حق انتخاب و تصمیم‌گیری و تفکر انتقادی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نگردیده بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های دموکراسی در فصول چهارم و پنجم بوده و در سایر فصول هیچ سؤالی اشاره به مؤلفه دموکراسی ننموده

جدول ۷. مقایسه تعداد تکرار مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی در بخش مختلف مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی

مقوله	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت-پذیری	قانون-گرایی	حق انتخاب و تصمیم-گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	۲۳	۱	۲۴	۲۴	۱۹	۹	۱۱	۴	۱۱۵
درصد متن	۲۰	۰/۸۶	۲۰/۸۶	۲۰/۸۶	۱۶/۵۲	۷/۸۲	۹/۵۶	۳/۴۷	٪۱۰۰
سؤال	-	-	-	۱	-	-	۱	-	۲
درصد سؤال	-	-	-	۵۰	-	-	۵۰	-	٪۱۰۰
عکس	-	۱	۴	-	۲	۲	-	-	۹
درصد عکس	-	۱۱/۱۱	۴۴/۴۴	-	۲۲/۲۲	۲۲/۲۲	-	-	٪۱۰۰

در بخش عکس مبحثی وجود نداشت. مؤلفه مسئولیت‌پذیری در بخش متن برابر با ۲۰/۸۶ درصد، در بخش سؤال ۵۰ درصد در بخش عکس مبحثی در این خصوص وجود نداشت. مؤلفه قانون‌گرایی در بخش متن برابر با ۱۶/۵۲ درصد، در بخش سؤال مبحثی وجود نداشت و در بخش عکس برابر با ۲۲/۲۲ درصد به دست آمد. مؤلفه حق انتخاب و تصمیم‌گیری در بخش متن برابر با ۷/۸۲ درصد، در بخش سؤال مبحثی وجود نداشت و در بخش تصاویر برابر با ۲۲/۲۲ درصد حاصل شد. مؤلفه حقوق شهروندی در بخش متن برابر با ۹/۵۶ درصد،

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، جمع واحدهای تحلیل، اشاره به مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب پنجم ابتدایی داشت که در بخش متن برابر با ۱۱۵ واحد، در بخش سؤال ۲ واحد و در بخش عکس ۹ واحد بود. در مؤلفه آزادی ۲۰ درصد مربوط به متن و در سایر بخش‌ها (سؤال و تصاویر) مبحثی در خصوص آزادی، بیان نشده بود. مؤلفه برابری در بخش متن برابر با ۰/۸۶ درصد و در بخش سؤال موردی یافت نشد و در بخش عکس برابر با ۱۱/۱۱ حاصل شد. در مؤلفه مشارکت و همکاری در بخش متن ۲۰/۸۶ درصد بوده در بخش سؤال ۵۰ درصد و

گیری؛ فصل سوم: کشاورزی در ایران؛ فصل چهارم: ایران و منابع انرژی؛ فصل پنجم: پیشرفت علوم و فنون در دوره اسلامی، فصل ششم: سفری به اصفهان؛ فصل هفتم: اوقات فراغت؛ فصل هشتم: پوشاک ما؛ فصل نهم: دریا‌های ایران؛ فصل دهم: ایران و همسایگان؛ فصل یازدهم: ایستادگی در برابر بیگانگان و فصل دوازدهم: آزادی خرمشهر) بود که از این بررسی نتایج زیر به دست آمد:

سؤال ۵۰ درصد و عکس مبحثی وجود نداشت. در مؤلفه تفکر انتقادی در بخش متن ۳/۴۷ درصد و در سایر بخش‌ها مبحثی وجود نداشت.

۳/۴ تحلیل کتاب پایه ششم ابتدایی

تمام فصل‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت. کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی شامل ۱۲ فصل (فصل اول: دوستان ما؛ فصل دوم: تصمیم-

جدول ۸. تحلیل متن، سؤال و تصویر فصل‌های درس مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های دموکراسی

واحد تحلیل	مقوله فصل	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت-پذیری	قانون-گرایی	حق انتخاب و تصمیم-گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	اول	-	-	۴	۱۵	-	۴	-	-	۲۳
	دوم	۳	-	۲	۲	۱	۱۷	۱	۳	۲۹
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	-	۱	-	-	۷	-	۸
	پنجم	۱۷	۱	۵	۱	-	-	۱	۳	۲۸
	ششم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	هفتم	-	-	۲	۵	۱۲	۱	۱۱	۱	۳۲
	هشتم	-	۱	۳	۴	۳	-	۱	-	۱۲
	نهم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	دهم	-	-	-	-	-	۲	-	-	۲
	یازدهم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	دوازدهم	۳	-	۵	۳	-	۴	-	۱	۱۶
	مجموع	۲۶	۳	۲۲	۳۳	۱۸	۲۶	۲۱	۸	۱۵۷
سؤال	اول	-	-	۱	-	-	۱	-	-	۲
	دوم	-	-	۳	-	-	۷	-	-	۱۰
	سوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	چهارم	-	-	-	-	۲	-	-	۳	۵
	پنجم	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ششم	-	-	-	-	-	-	-	۲	۲
	هفتم	۱	-	-	-	۲	۳	-	-	۵
	هشتم	۳	-	-	-	۲	۲	-	-	۴
	نهم	-	-	-	۱	۱	-	-	۲	۴
	دهم	-	-	-	۲	۲	-	-	۳	۷
	یازدهم	-	-	-	-	۳	-	-	۴	۷

۶	۵	-	-	-	۱	-	-	-	دوازدهم	تصویر
۵۳	۱۹	-	۱۳	۱۲	۴	۴	-	۴	مجموع	
۳	-	-	-	-	۱	۲	-	-	اول	
۴	۱	-	۳	-	-	-	-	-	دوم	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	سوم	
۴	-	-	-	-	۲	۲	-	-	چهارم	
۳	-	-	-	-	-	۱	-	۲	پنجم	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	ششم	
۵	۲	-	۱	-	-	-	-	۲	هفتم	
۱	-	-	-	۱	-	-	-	-	هشتم	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	نهم	
۲	-	-	-	۲	-	-	-	۱	دهم	
۲	-	-	-	-	۲	-	-	۳	یازدهم	
۱۰	-	-	-	-	۳	۴	-	۳	دوازدهم	
۳۴	۳	-	۴	۳	۸	۹	-	۱۱	مجموع	

به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نشده بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های اشاره به دموکراسی در فصل دوم بوده و در فصول سوم و پنجم هیچ سؤالی اشاره به مؤلفه دموکراسی نکرده بود. در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در تصاویر کتاب پایه ششم ابتدایی، مؤلفه آزادی با ۱۱ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در تصاویر درس مطالعات اجتماعی داشت و در مؤلفه‌های برابری و حقوق شهروندی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی نشده بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های اشاره به دموکراسی در فصل دوازدهم بوده و در فصول سوم، ششم و نهم هیچ تصویری اشاره به مؤلفه دموکراسی نکرده بود.

همان‌طور که در جدول ۸ مشاهده می‌شود، در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در متن کتاب پایه ششم ابتدایی مؤلفه مسئولیت‌پذیری با ۳۳ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در درس مطالعات اجتماعی داشت و مؤلفه برابری با ۳ فراوانی کم‌ترین مؤلفه از مؤلفه‌های هشت‌گانه دموکراسی اشاره داشت. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین مؤلفه‌های اشاره به دموکراسی در فصل هفتم بوده و در فصول، سوم، ششم، نهم و یازدهم هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های دموکراسی نشده بود. در خصوص توجه به مؤلفه‌های دموکراسی در سؤالات کتاب پایه ششم ابتدایی، مؤلفه تفکر انتقادی با ۱۹ فراوانی بیشترین مؤلفه اشاره به دموکراسی را در سؤالات درس مطالعات اجتماعی دارد و در مؤلفه‌های برابری و حقوق شهروندی هیچ اشاره‌ای

جدول ۹. مقایسه تعداد تکرار مؤلفه‌های هشتگانه دموکراسی در بخش مختلف مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی

مقوله	آزادی	برابری	مشارکت و همکاری	مسئولیت-پذیری	قانون-گرایی	حق انتخاب و تصمیم‌گیری	حقوق شهروندی	تفکر انتقادی	جمع واحد تحلیل
متن	۲۶	۳	۲۲	۳۳	۱۸	۲۶	۲۱	۸	۱۵۷
درصد متن	۱۶/۵۶	۱/۹۱	۱۴/۰۱	۲۱/۰۹	۱۱/۴۶	۱۶/۵۶	۱۳/۳۷	۵/۰۹	٪۱۰۰
سؤال	۴	-	۴	۴	۱۲	۱۳	-	۱۹	۵۳
درصد سؤال	۷/۵۴	-	۷/۵۴	۷/۵۴	۲۲/۶۴	۲۴/۵۲	-	۳۵/۸۴	٪۱۰۰
عکس	۱۱	-	۹	۸	۳	۴	-	۳	۳۴
درصد عکس	۳۲/۳۵	-	۲۶/۴۷	۲۳/۵۲	۸/۸۲	۱۱/۷۶	-	۸/۸۲	٪۱۰۰

تساویر ۱۱/۷۶ درصد. مؤلفه حقوق شهروندی در بخش متن برابر با ۱۳/۳۷ درصد و در بخش سؤال و عکس مؤلفه‌ای وجود نداشت. در مؤلفه تفکر انتقادی در بخش متن ۵/۰۹ درصد، سؤال ۳۵/۸۴ درصد و عکس ۸/۸۲ درصد به دست آمد.

برای بررسی اینکه میزان انطباق‌پذیری مؤلفه‌های دموکراسی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با واقعیت‌های اجتماعی از دیدگاه معلمان و والدین دانش‌آموزان چقدر است؟ از آزمون تی‌تک نمونه‌ای استفاده شد. ابتدا جهت بررسی نرمالیت بودن داده‌های پژوهش و اطمینان بیشتر، از آزمون کلموگروف اسمیرنف جهت بررسی نرمال بودن داده‌ها استفاده شد. نتایج داد نشان داد سطح معنی‌داری به‌دست آمده برای سؤالات پژوهش بیشتر از ۰/۰۵ بوده و بر همین اساس می‌توان نتیجه گرفت که داده‌های پژوهش از الگوی نرمال برخوردار می‌باشند. بنابراین می‌توان از آزمون‌های پارامتریک استفاده کرد.

همان‌طور که در جدول ۹ مشاهده می‌شود، جمع واحدهای تحلیل اشاره به مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب ششم ابتدایی دارد در بخش متن برابر با ۱۵۷ واحد، در بخش سؤال ۵۳ واحد و در بخش عکس ۳۴ واحد بوده است. در مؤلفه آزادی ۱۶/۵۶ درصد مربوط به متن، ۷/۵۴ درصد مربوط به سؤال و ۳۳/۳۵ درصد مربوط به تساوی به دست آمده است. همچنین در مؤلفه برابری بخش متن برابر با ۱/۹۱ درصد و در بخش سؤال و عکس موردی یافت نشد. در مؤلفه مشارکت و همکاری بخش متن ۱۴/۰۱ درصد، بخش سؤال ۷/۵۴ درصد و بخش عکس ۲۳/۵۲ درصد بود. مؤلفه مسئولیت‌پذیری در بخش متن برابر با ۲۱/۰۹ درصد، در بخش سؤال ۷/۵۴ درصد و در بخش عکس ۲۳/۵۲ درصد. مؤلفه قانون‌گرایی در بخش متن برابر با ۱۱/۴۶ درصد، سؤال ۲۲/۶۴ درصد و عکس برابر با ۸/۸۲ درصد به دست آمد. مؤلفه حق انتخاب و تصمیم‌گیری در بخش متن برابر با ۱۶/۵۶ درصد، سؤال ۲۴/۵۲ درصد و در بخش

جدول ۱۰. نتایج آزمون t تک گروه برای تعیین تطابق مؤلفه‌های دموکراسی در کتب مطالعات اجتماعی از نظر معلمان

مقدار آزمون: ۳						متغیر
تعداد	میانگین	انحراف معیار	میزان t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	
۶۵	۴/۲۸	۰/۷۸۰	۳۱/۶۷۸	۶۴	۰/۰۰۱	تطابق مؤلفه‌های دموکراسی

معناداری بین دو میانگین به‌دست‌آمده و مفروض وجود دارد. یعنی از دید معلمان مؤلفه‌های دموکراسی موجود در کتاب‌های درسی با رفتار دانش‌آموزان در واقعیت مطابقت دارد.

مطابق جدول فوق، میانگین تطابق مؤلفه‌های دموکراسی از نظر معلمان برابر با ۴/۲۸ و مقدار t به‌دست‌آمده از آزمون پارامتریک t تک نمونه‌ای مساوی با ۳۱/۶۷۸ هست که با اطمینان ۹۹٪ و سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۵ تفاوت آماری

جدول ۱۳. نتایج آزمون t تک گروه برای تعیین تطابق مؤلفه‌های دموکراسی در کتب مطالعات اجتماعی از نظر والدین

مقدار آزمون: ۳						متغیر
تعداد	میانگین	انحراف معیار	میزان t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	
۲۳۲	۴/۲۳	۰/۸۳۶	۲۸/۵۱۰	۲۳۱	۰/۰۰۱	تطابق مؤلفه‌های دموکراسی

تصمیم‌گیری، حقوق شهروندی، تفکر انتقادی بود، انجام یافته است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتاب سوم ابتدایی بیشترین مؤلفه‌های اشاره شده در متن مربوط به مشارکت و همکاری، در سؤالات قانون‌گرایی و تصاویر مشارکت و همکاری و قانون‌گرایی بیشترین مؤلفه‌های دموکراسی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم را تشکیل داد. همچنین بررسی کتاب چهارم ابتدایی از لحاظ توجه به مؤلفه‌های دموکراسی نشان داد که بیشترین مؤلفه اشاره شده در متن مربوط به آزادی، در سؤالات مسئولیت‌پذیری و در تصاویر مشارکت و همکاری بیشترین مؤلفه‌ها بوده‌اند. بررسی کتاب مطالعات پایه پنجم ابتدایی نشان داد که در تحلیل متن مؤلفه‌های مشارکت و همکاری و مسئولیت‌پذیری، در سؤالات مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری و حقوق شهروندی و در تصاویر مشارکت و همکاری بیشترین مؤلفه‌های

مطابق جدول فوق، میانگین تطابق مؤلفه‌های دموکراسی از نظر والدین برابر با ۴/۲۳ و مقدار t به‌دست‌آمده از آزمون پارامتریک t تک نمونه‌ای مساوی با ۲۸/۵۱۰ هست که با اطمینان ۹۹٪ و سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۵ تفاوت آماری معناداری بین دو میانگین به‌دست‌آمده و مفروض وجود دارد. یعنی از دید والدین مؤلفه‌های دموکراسی موجود در کتاب‌های درسی با رفتار دانش‌آموزان در واقعیت مطابقت دارد.

۴ بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم تا ششم ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های دموکراسی که شامل؛ برابری، آزادی، مشارکت و همکاری، مسئولیت‌پذیری، قانون‌گرایی، حق انتخاب و

اشاره شده به دموکراسی بوده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی در تحلیل متن، مؤلفه مسؤولیت-پذیری، در سؤالات مؤلفه تفکر انتقادی و تصاویر مؤلفه آزادی بیشترین مؤلفه‌های دموکراسی بودند. این یافته با یافته پژوهش‌های حکیمزاده و همکاران (۱۳۸۶)؛ دهقانی (۱۳۸۸) و هاشمی (۱۳۸۹) همسو بود. براساس این تحلیل، بیشترین توجه محتوای چهار کتاب به مؤلفه‌های مشارکت و همکاری و مسؤولیت‌پذیری بود. این یافته نیز هم‌راستا با نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش‌های دهقانی (۱۳۸۸)، هاشمی (۱۳۸۹) بود. در تبیین این یافته می‌توان گفت که در جامعه اسلامی ما با تمسک به دین مقدس اسلام تأکید زیادی به همکاری و مسؤولیت-پذیری افراد می‌شود و این مسأله در محتوای کتاب-های درسی تجلی یافته است. درحالی‌که در جامعه ما در موارد دیگری مثل حقوق شهروندی و برابری که اتفاقاً مورد تأکید دین اسلام است تا حدودی غفلت شده است. طبق فراوانی‌های به‌دست‌آمده از مؤلفه‌های دموکراسی در چهار پایه تحصیلی مؤلفه آزادی نیز هم‌سو با پژوهش محمودی (۱۳۹۰) و حکیمزاده و همکاران (۱۳۸۶) از فراوانی قابل توجهی برخوردار بود.

یافته پژوهش نشان داد که به برابری، تفکر انتقادی حداقل توجه شده است. این یافته هم‌سو با یافته پژوهش‌های حکیمزاده و همکاران (۱۳۸۶)، هاشمی (۱۳۸۹) و محمودی (۱۳۹۰) می‌باشد. در مجموع با توجه به اینکه برای تحقق اهداف تربیت دموکراتیک الزامی وجود ندارد که تمامی شرایط و عناصر مرتبط با دموکراسی حضور داشته باشند (کوهن، ۱۳۷۳)، اما از منظر دیگر نمی‌توان به توجه انحصاری به دو یا سه عنصر دموکراسی نیز دلخوش کرد. بنابراین ایده‌آل این است که توزیع مؤلفه‌های دموکراسی در محتوای مورد نظر به گونه‌ای متوازن باشد. قلتاش و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهشی تحت عنوان «نقد و بررسی رویکرد پیشرفت‌گرای تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران» به

این نتیجه دست یافتند که عناصر برنامه‌های درسی مورد بررسی با تربیت شهروندی پیشرفت‌گرا فاصله‌ای آشکار دارند و بیشتر به گرایش به تربیت شهروند محافظه‌کار و منفعل دارند. باید گفت که تعلیم و تربیت دموکراتیک مستلزم داشتن توجهات ویژه از سوی نظام برنامه‌ریزی کشور است، در تدوین کتاب‌ها ضروری است خط مشی مشخصی در زمینه رشد و توسعه آموزش دموکراسی از طریق مؤلفه‌های مورد بررسی در پژوهش در دست باشد که با اتکا به آن‌ها بتوان کتاب‌های درسی مذکور را در جهت هرچه مؤثرتر شدن در زمینه تعلیم و تربیت دموکراتیک سوق داد. این شیوه تفکر هم‌زمان می‌تواند دلیلی روشن برای تربیت معلمان و برنامه‌ریزان متخصص در زمینه آموزش دموکراسی گردد. این امر مهم هنگامی امکان‌پذیر است که نیروهای متخصص در مراکز دانشگاهی با توجه به اهداف تعلیم و تربیت دموکراتیک به‌طورکلی و اهداف کتاب‌های مذکور که عمده‌تاً در زمینه آموزش دموکراسی به کودکان طراحی شده تربیت شوند و نیز کتاب‌های مذکور، حاوی محتوا و تصاویر تربیتی کافی در این زمینه باشد. توجه به مهارت‌های دموکراتیک که ضروری است کودکان توسط آموزش‌های رسمی به آن دست یابند. براساس تحلیل داده‌های حاصل از این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که کتاب‌های مطالعات اجتماعی در چهار پایه تحصیلی، سوم، چهارم، پنجم و ششم ابتدایی از نظر ایجاد و پرورش مفاهیم و مؤلفه‌های مورد بررسی برای آموزش دموکراسی به دانش‌آموزان در محتوا، پرسش‌ها و تصاویر خود دارای عملکردی ضعیف هستند و زمینه‌های لازم برای تعلیم و تربیت دموکراتیک را در دانش‌آموزان فراهم نمی‌کنند. بدین معنا که مؤلفان کتب مذکور توجه ویژه‌ای به امر دموکراسی چه از لحاظ مفهوم‌پردازی و چه از نظر شناخت مؤلفه‌های دموکراسی مورد نظر در این مطالعه نداشتند و اینکه مؤلفه‌ها به‌صورت یکنواخت در کتاب‌ها پراکنده نشده‌اند و هر کتاب بیشتر تأکید بر یک مؤلفه می‌نماید. به نظر می‌رسد در بازنویسی این کتاب‌ها اگر به نکات موجود در زمینه دموکراسی توجه کرد تا

انسان‌ها احترام بگذارند و مراقبی خوب برای جامعه باشند. بدین ترتیب، هدف یک تعلیم و تربیت ایده‌آل باید تولید فرآورده‌های آموزشی با چنین مشخصه‌هایی باشد. از نظر شریعت‌مداری (۱۳۸۴) مبانی اساسی دموکراسی عبارت‌اند از احترام به انسان، ایمان به صلاحیت مردم جهت اتخاذ تصمیم صحیح در مسایل مربوط به خود با به‌کاربردن روش عقلانی در کلیه شؤون زندگی، همکاری به‌عنوان تنها راه رسیدن به هدف‌های فردی و تأمین رفاه اجتماعی، حق و مسؤولیت افراد در اتخاذ تصمیمی که مستقیم یا غیر مستقیم تحت تأثیر آن قرار دارند. در اخذ آن تصمیم، وی براساس موارد یادشده ایده‌آل‌های دموکراتیک برای کار و عمل معلمان ایرانی را تبیین می‌کند. دموکراسی و تعلیم و تربیت دموکراتیک در برخی اصول مبنایی نیز اشتراکاتی دارند. بشیریه (۱۳۸۵) جوهر این اصول و مبانی را در اصالت برابری انسان‌ها اصالت فرد، اصالت قانون، اصالت حاکمیت مردم و تأکید بر حقوق طبیعی مدنی و سیاسی انسان‌ها عنوان می‌کند. البته ذکر این نکته ضروری است که اگرچه ممکن است مفاهیم یا ایده‌آل‌هایی که در مدل‌های مختلف دموکراسی با واژه‌های تقریباً مشابهی بیان شوند، اما باید توجه داشت که هر نظام نظری شیوه‌های خاص و متفاوتی را برای تحقق این ایده‌آل‌ها تجویز می‌کند. برای مثال مشارکت مردم در اداره امور می‌تواند با انتخاب رهبریت جامعه و یا دیگر مدیران و یا مشارکت در انجام انواع مختلف امور عمومی صورت پذیرد. آزادی نیز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مقاصد دموکراسی نیز یا در اداره عمومی جامعه به نحوی خود را نشان می‌دهد یا تجلی آن را می‌توان در انتخاب آزادانه رهبران و مدیران و نیز طرح به دور از واژه انتقادات و اندیشه‌ها برای طراحی امور اجرایی و اجتماعی مشاهده کرد. همچنین در زمینه ایده‌آل، برابری تأکید بسیاری از مدل‌های دموکراسی بر تساوی اقشار خاصی مثل تساوی اکثریت با اقلیت یا تساوی زن و مرد است، درحالی‌که برخی دیگر نیز کمال مطلوب تساوی در مشارکت در امور سیاسی و اجتماعی برای همه اقشار جامعه را ضروری می‌دانند.

کتاب‌های درسی بتواند در جهت تربیت و رشد دانش‌آموزان که آمادگی زندگی در جامعه‌ای دموکراتیک را دارند گام‌های مؤثرتری بردارند.

از نظر دیویی (۱۹۱۶) در بحث محتوای دموکراتیک، باید به مقدم دانستن جنبه اجتماعی تعلیم و تربیت بر جنبه حرفه‌ای آن باور داشت. بر اساس این، می‌توان استدلال کرد که یکی از علل بسیار مهم توجه کمتر به دموکراسی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی، نگاه تخصص‌گرایانه و مبتنی بر معلومات قالبی است که در کشور به تعلیم و تربیت شده است. حال آنکه در جامعه دموکراتیک باید همه افراد را برای اشتراک در کارهای اجتماعی تربیت کرد و این امر وقتی میسر می‌شود که برنامه درسی جنبه اجتماعی تعلیم و تربیت را بر جنبه حرفه‌ای آن مقدم دارد. در صورتی که در محتوای کتاب‌ها بیش‌تر بر حفظ کردن مطالب توجه شده است، تا اینکه فعالیت‌های اجتماعی عملی برای دانش‌آموزان پیش‌بینی شده باشد. از طرفی به نظر دیویی (۱۹۱۶) در یک مدرسه دموکراتیک، دانش‌آموزان صرفاً پذیرنده محتوای یادگیری متمرکز نیستند، بلکه خود می‌توانند محتوا را انتخاب کنند. افزون بر این، آن‌ها حتی می‌توانند محیط یادگیری و همه فرآیندهای آموزشی را نیز تعیین کنند. بنابراین در مدرسه علاوه بر محتوای ارائه شده، ابداعاتی در زمینه آموزش، می‌توان تعیین بخشی از محتوا را به عهده خود دانش‌آموز گذاشت.

یافته پژوهش نشان داد از دید معلمان مؤلفه‌های دموکراسی موجود در کتاب‌های درسی با رفتار دانش‌آموزان در واقعیت مطابقت دارد. همچنین یافته‌ها نشان داد که از دید والدین نیز مؤلفه‌های دموکراسی موجود در کتاب‌های درسی با رفتار دانش‌آموزان در واقعیت مطابقت دارد. یانگ (۲۰۱۰) نیز با توجه به معنای دموکراسی، استدلال می‌کند که شهروندان ایده‌آل در یک دموکراسی باید در پی افزایش آگاهی‌های خود باشند، توانایی تصمیم مستقل در خصوص امور جامعه و میزان تحمل بالایی داشته باشند، به فردیت، برابری و آزادی

براساس یافته‌ها و نتایج جهت نهادینه کردن فرهنگ دموکراسی در بین دانش‌آموزان پیشنهاد می‌شود از آنجاکه یافته‌های پژوهش نشان داد کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر توجه به مؤلفه‌های مرتبط با تعلیم و تربیت دموکراتیک در حد مطلوب نیستند؛ لذا ضروری است با توجه به مقتضیات آموزش و پرورش در عصر جدید و اهمیت این مفاهیم و لزوم توجه بیشتر به آن در کتاب‌های درسی، گروه تألیف کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی و سایر گروه‌ها سعی کنند این مفاهیم را به صورت تلفیقی و متوازن در خلال برنامه‌های درسی ارائه دهند. به منظور آماده‌سازی دانش-

آموزان برای زندگی در جامعه دموکراسی، محتوای کتاب‌های درسی با زندگی روزانه و واقعی دانش‌آموزان ارتباط داده شود. همچنین کادر مدرسه به‌ویژه معلمان با ضرورت آموزش دموکراسی به دانش‌آموزان از طریق جلسات آموزشی و حل مشکلات آنان پیرامون این مسأله آشنا شوند؛ زیرا معلمان به دلیل ارتباط گسترده‌ای که با دانش‌آموزان دارند، با تمام ابعاد شخصیتی، رفتاری، نگرشی و شناختی خود می‌توانند شرایط را برای تعلیم و تربیت دموکراتیک در دانش‌آموزان فراهم نمایند و حتی تا حدودی کمبود کتاب‌های درسی را در زمینه پرورش روحیه دموکراسی در دانش‌آموزان برطرف کنند.

منابع

- آرام، محمدباقر؛ جهان آرا، نادر؛ سنگری، محمدرضا؛ شایانی، لیلا؛ فلاحیان، ناهید؛ متولی الموتی، محمدشریف؛ ملک عباسی، منصور؛ معافی، محمود؛ یاسینی، زهراسادات (۱۴۰۰). *مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی*، تهران. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۵). *درس‌های دموکراسی برای همه*، تهران: نگاه معاصر.
- بیگی گراوند، رضا (۱۳۹۸). *تحلیل محتوا کتب علوم تجربی پایه چهارم، پنجم و ششم دبستان براساس روش ویلیام رومی*، اراک، نشر نو، چاپ اول.
- جهان‌آرا، نادر؛ حاج حسینی، نرگس؛ سنگری، محمدرضا؛ فلاحیان، ناهید؛ صمدی، احمد؛ متول الموتی، محمدشریف؛ معافی، محمود؛ ملک عباسی، منصور؛ ملک محمودی، نازیا؛ نوروزی، سوسن (۱۴۰۰). *مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی* تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری.
- حکیم‌زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا؛ عطاران، محمد (۱۳۸۶). *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسایل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی*، *فصلنامه مطالعات برنامه درسی*، ۲(۵): ۵۷-۲۴.
- دهقانی، مرضیه (۱۳۸۸). *تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی براساس مهارت‌های اجتماعی با توجه به دیدگاه آموزگاران*، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۸(۳۱): ۱۴۸-۱۲۱.
- شایان، سیاوش (۱۳۹۸). *با مطالعات اجتماعی به سوی جامعه مطلوب، فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*.
- شریعتمداری، علی (۱۳۸۴). *جامعه و تعلیم و تربیت، مبانی تربیت جدید*، تهران: امیرکبیر.
- صادقی، علی و نظری، ولی‌الله (۱۳۹۸). *فلسفه آموزش مطالعات اجتماعی در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران*، *فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، ۱(۱): ۷۷-۱۰۰.
- قلتاش، عباس؛ یارمحمدیان، محمدحسین؛ فروغی ابری، احمدعلی و میرشاه جعفری، سید ابراهیم (۱۳۸۹). *نقد و بررسی رویکرد پیشرفتگرایی تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران*، *علوم تربیتی*، ۱۷(۲): ۶۲-۳۷.
- کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۸). *سازهای تربیت و دموکراسی*، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- کوهن، کارل (۱۳۷۳). *دموکراسی*، ترجمه فریبرزمجیدی، چاپ اول، تهران: انتشارات خوارزمی.
- محمدی، محمود (۱۳۹۹). *آموزش انتقادی در مطالعات اجتماعی، فصلنامه علمی تخصصی دانشگاه فرهنگیان*، ۲(۳): ۱۷-۲۶.
- نوروزی، محمد جواد (۱۳۹۰). *فلسفه سیاست: سلسله دروس اندیشه‌های بنیادین اسلام*، ویرایش دوم. چاپ چهاردهم. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- هاشمی، سید احمد (۱۳۸۹). *بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی*

از دیدگاه دبیران، فصلنامه رهبری و
مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد گرمسار، ۱۴(۱): ۱۶۰-۱۴۱.

- Barro, R. J. (1999). "The Determinants of Democracy." *Journal of Political Economy*. 107: 158-183.
- Bobba, M. & Coviello, D. (2007). "Weak Instruments and Weak Identification in Estimating the Effects of Education on Democracy." *Economic Letters*. 96: 301-307.
- Chong, A. & Gradstein, M. (2009). "Education and Democratic Preferences", RES Working Papers 4627, Inter-American Development Bank, Research Department.
- Dewey, John (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan Company.
- Glaeser, E., Ponzetto, G. & Shleifer, A. (2007). "Why Does Democracy Need Education? *Journal of Economic Growth*. 12: 77-99.
- Saraç-Süzera H. S. & Alagözlü, N. (2010). Examining pre-service teachers' beliefs on democracy and democratic education. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2, 2397-2401.
- Villegas-Reimers, E. (1994). *Civic Education in the School Systems of Latin America and Caribbean*. Working Papers, Education and Development. Washington, DC: U.S. Agency for International Development.